

MÚSICA I RETÒRICA EN MN. ONOFRE PENALBA DONAT
MESTRE DE CAPELLA
ONTINYENT 1701-1767

CONSOL RICO GALDÓN

Text: Consol Rico Galdón

Transcripció musical i versió: Consol Rico Galdón, Francesc Tortosa Llin

Edició de partitures: Consol Rico Galdón

Revisió i correcció text: Oficina de promoció i ús del valencià de l'Ajuntament d'Ontinyent

Fotografies: Alfredo Bernabeu, Rafael Bernabeu, Sergi Gómez, Consol Rico

Imatges de partitures originals procedents de la biblioteca del monestir de San Lorenzo de El Escorial

Disseny de la coberta: Neus Cerdà Rico

Imatge de la coberta: A partir de la portada de les partitures del «villancico» *Surcando la nave veloz* de Mn. Onofre Penalba

Edició: Ajuntament d'Ontinyent. Servei de Publicacions

Coedició: Institució Alfons el Magnànim

Lloc de publicació: Ontinyent

Maquetació: Impressiona't Gràfics

Impressió: Impressiona't Gràfics. Ontinyent.

Data d'impressió:

ISBN: 978-84-09-70817-8

ISBN Institució Alfons el Magnànim: 978-84-1156-086-3

ISMM:

Dipòsit legal:

ÍNDEX

AGRAÏMENTS

INTRODUCCIÓ

1. El descobriment de la música de Penalba en el context de l'esperit barroc
2. Informació i dades prèvies sobre el nom d'Onofre Penalba
3. Noves dades sobre Onofre Penalba Donat. Ontinyent 1701-1767
4. Precedents amb Morales i Guinovart: el segle XVII a la capella de música de l'Assumpció de Santa Maria
 - 4.1. Francesc Morales
 - 4.2. Onofre Guinovart
5. El segle XVIII. Onofre Penalba Donat mestre de capella a l'Assumpció de Santa Maria. Hipòtesi sobre la conservació de la seua obra a San Lorenzo de El Escorial
 - 5.1. Composició de la capella de la catedral de València aleshores
 - 5.2. El Escorial
 - 5.3. La capella de música d'Ontinyent:
 - 5.3.1. Estructura i composició
 - 5.3.2. Activitat musical
6. La música trobada d'Onofre Penalba
 - 6.1 Classificació de les obres paralitúrgiques
 - 6.2. Classificació de les obres litúrgiques
7. Música i retòrica
 - 7.1. Policoralitat
 - 7.2. Característiques i evolució de l'estil
 - 7.3. La retòrica:
 - 7.3.1. Figures que afecten la melodia
 - 7.3.2. Figures que afecten l'harmonia
 - 7.3.3. Figures i altres elements musicals que afecten el ritme
8. Conclusions

ÍNDEX D'ABREVIATURES

QUADRE D'OBRES LITÚRGIQUES

QUADRE D'OBRES PARALITÚRGIQUES

PARTITURES EDITADES: Estudi i partitura

- Motets per la pujada i baixada de la Puríssima
- Partitures del motet *Quae est Ista?* seguida pel continu.
- Partitura del motet *Veni Domina*, seguida pel continu.
- *Laudate Dominum omnes gentes*
- Partitura del *Laudate Dominum*
- Motete a Nuestra Señora de los Dolores
- Partitura del Motete a Nuestra Señora de los Dolores.
- *Himnus in festo Corporis Christi. Pange lingua*
- Partitura del *Pange lingua*
- *Magnificat* a 8 con violines
- Partitura del *Magnificat*
- Misa a 8 con violines
- Partitura de la Missa: *Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus, Benedictus, Agnus Dei*
- Villancico al Santísimo *Surcando la nave*
- Partitura del Villancico
- Vísperas comunes
- Partitura: *Dixit Dominus, Beatus Vir, Laudate Dominum. Magnificat*

BIBLIOGRAFIA

INTRODUCCIÓ

Aquest llibre comença a gestar-se a partir de la trobada d'uns manuscrits musicals conservats al monestir de San Lorenzo de El Escorial. Es tractava de quaranta-cinc fullets o quaderns de partícel·les per a veus i instruments, copiades, moltes d'aquestes, al monestir. Per contra, no es va trobar cap partitura original.

L'autor, mossén Onofre Penalba, apareixia a aquells papers encara que amb el cognom canviat per Peñalva.

La curiositat per conèixer un músic de fa tres segles i, a més, mestre de capella de l'església d'Ontinyent, com estava indicat en algunes de les partícel·les, va fer que Francesc Tortosa i jo ens decidirem a transcriure-les.

Entre elles trobarem dos motets per a interpretar durant la pujada i baixada de la imatge de la Puríssima d'Ontinyent, escrits exactament ara fa tres-cents anys. Començarem pels motets i continuarem amb altres set obres de Penalba, en un treball que es feia més i més il·lusionant a mesura que avançàvem, per la bellesa i qualitat musical de les obres.

Nou partitures de quaranta-cinc fou un triatge de peces pensant, primerament, a mostrar l'evolució compositiva de l'autor, amb obres compreses entre 1724 i 1759. En segon lloc, per conèixer els diversos estils que va treballar: així tenim tres motets, una missa, un himne, un Magnificat, un *villancico*, un salm i unes vespres. I també, que incloguera, a més de les obres de gran format fetes per a doble cor i instruments, algunes peces de cambra o xicotet format, per a una major facilitat a l'hora de preparar o exposar en concert o audició.

El treball de transcripció i edició ha estat extens, entorn de quatre-centes pàgines de música, havent-se de reunir les partícel·les de cadascuna de les obres en partitura de director; a més, de convertir l'escriptura musical de fa tres segles en el llenguatge actual per poder-la llegir i interpretar. Així, es van haver de canviar les claus antigues de les veus per les actuals, definir tonalitats, transposició de veus en algun cas..., sempre intentant respectar al màxim els originals.

El meu treball particular ha consistit també a fer un estudi musicològic, el qual precedeix cadascuna de les obres editades, en el qual també s'informa si alguna cosa s'ha llevat, afegit o canviat de l'original i les raons de per què s'ha fet.

Al final de cadascun d'aquests capítols i precedint la partitura de l'obra musical, s'ha introduït un codi QR que dona accés a l'àudio de la dita partitura (a excepció de tres peces que no s'han estrenat a hores d'ara). Es tracta de gravacions en directe dels concerts de manera no professional,

per tant, no poden tindre la qualitat que ens donaria un enregistrament d'estudi. Així i tot, hem considerat conservar, d'aquesta manera, l'únic testimoni que tenim de com sonaria la música de Penalba, tot esperant que algun dia es puga enregistrar com cal.

Com a preparació a la part musical, el llibre comença amb un treball d'investigació sobre l'obra i el personatge d'Onofre Penalba. Obra i personatge desconeguts tant per al món musical com per al seu poble d'Ontinyent, També es dedica un important capítol a la retòrica musical com a característica principal del compositor.

Respecte de la capella de música de l'església de l'Assumpció de Santa Maria, hem de considerar que si el músic barroc va crear tota la seua obra per a ser cantada en aquesta capella, és suficient argument per a demostrar el nivell musical, vocal i instrumental dels seus components, almenys durant el període que va ocupar el seu magisteri.

Siga aquest llibre un regal al poble d'Ontinyent i una contribució a la història de la música, amb el desig que puguem gaudir-la sempre que el cos o l'esperit ens ho demanen.

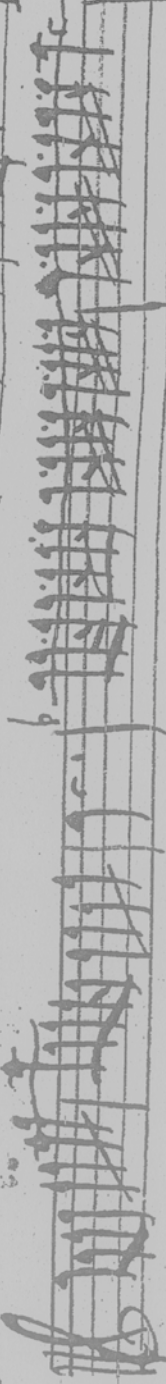
Consol Rico

Violino 2.º at Mierere a8.

Mierere

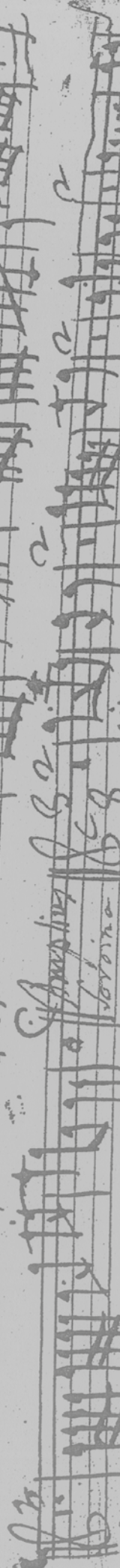
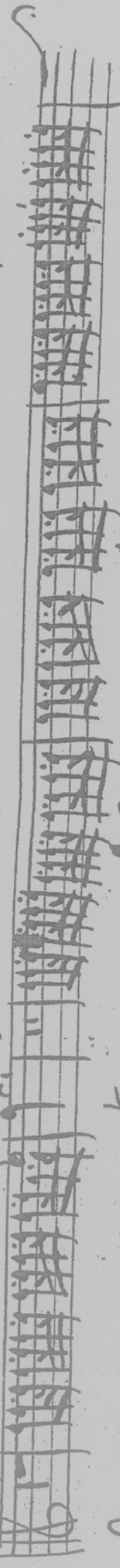
a8

.....

3

4

Q. S.

1. El descobriment de la música de Penalba en el context de l'esperit del barroc

El dia 30 de maig de l'any 2004, a l'església de l'Assumpció de Santa Maria d'Ontinyent, es va poder escoltar per primera vegada, des de feia gairebé tres segles, la música d'Onofre Penalba. Allà, al mateix lloc per on va ser composta, per als mateixos actes per als quals fou creada i on es va interpretar l'estrena de les obres d'aquest mestre de capella.

La interpretació estigué a càrrec de la Coral Catedralícia de València dirigida per Luis Garrido, en un concert organitzat per l'associació cultural La Nostra Terra d'Ontinyent dins dels actes commemoratius del cinquantenari de la Coronació de la Puríssima a Ontinyent. L'audició va estar possible gràcies als materials originals bàsics aportats per Francisco Galiana des de la biblioteca de San Lorenzo de El Escorial. Ells

conformarien la base del treball d'investigació, restauració i edició que emprenguérem Francesc Tortosa i jo; una versió que procurava guardar la màxima fidelitat als originals.

Al matí, solistes, doble cor i orgue positiu acompanyaren el trasllat de la imatge de la Puríssima amb l'execució dels motets compostos expressament al segle XVIII per musicar els mateixos actes:

- *"Quae est ista que progreditur"* Motete a 8 para quando se sube la imagen de la Concepción de Mª Ss^{ma} de Ontiniente. Año 1724.

- *"Veni Dómina"* Para quando se baxa dicha imagen. Año 1725.

Interpretació dels Motets de la Puríssima el 30 de maig de 2004

A la vesprada tingué lloc el concert amb la interpretació dels mateixos motets, als quals es va afegir el "*Magníficat*" (edició del "*Magníficat a 8, con violines, modo I, tónica do*", sense data) i la "*Missa en Do major*" (edició de la "*Misa a 8, con violines. Modo V, tónica do*" 1751-52) amb solistes, doble cor, violins primers i segons, violoncel, contrabaix i orgue positiu.

Vint anys després, el dia 3 de desembre de 2024, va ser possible escoltar, ara al teatre Echegaray d'Ontinyent, un segon concert amb música del mestre Penalba, en commemoració del tercer centenari de la composició del motet "*Quae est Ista?*". L'esdeveniment va estar promogut per l'Ajuntament d'Ontinyent, dins dels actes festius organitzats per l'Associació de Festes de la Puríssima. Intervingueren els mateixos intèrprets i director i s'afegiren al programa obres noves, fruit del treball dels mateixos investigadors.

- "*Us quequo Domine oblivisceris me?*" (1741) Motet a la Mare de Déu dels Dolors.

- "*Pange lingua*" Himne per la festa del Corpus Christi.

- "*Surcando la nave veloz*" (1752). Villancico al Santísimo.

- "*Vísperas Comunes*" (1759). 3. *Laudate Dominum*. 4. *Magnificat*

Aquell primer concert monogràfic amb obres d'Onofre Penalba Donat va tindre la seua crítica especialitzada en la premsa.¹ José María Bru, en el seu article, va definir Penalba com un gran músic amb molt d'ofici quant al domini demostrat en l'art de la composició, en la tècnica dels mitjans emprats i, en definitiva, en la sapiència per a donar una consistència formal,

sonora i estructural a les seues obres.

Programa del concert

A més de les característiques esmentades per José María Bru, en escoltar i analitzar la seua música, trobem suficients elements per a enquadrar-la dins l'estil barroc: policoralitat, alternances entre veus solistes i cor o entre parts instrumentals i corals, efectes estereofònics dels cors o en eco, ornamentació de la veu solista, textures homofòniques i polifòniques, utilització del contrapunt i de formes imitatives (cànon, seqüència, fuga...), acompanyament del baix continu... i, sobretot, la sensibilitat demostrada en utilitzar simbolismes sonors i visuals. Precisament açò darrer és el que fa que l'audició de la seua música ens sorprenga i meravelle, produint-nos una sensació d'elevació espiritual tal com correspon a l'esperit barroc de la música.

¹Bru Casanova, José María. *Ontinyent recupera un dels seus millors músics*. Revista Crònica núm. 506, 11-Juny-2004. Ontinyent.

Per regla general, l'art barrocc té un objectiu precís: crear per a la imaginació un món més bell, voluptuós i luxós que no el real; ser un plaer per als sentits. Ara bé, la música religiosa, el cas que ens ocupa, canviaria aquest sentiment hedonista pel de l'exaltació de la devoció. Ací, l'elevació de l'esperit només tindrà sentit si és una elevació cap a Déu.

Ens trobem en el segle XVIII. Encara no ha arribat el realisme de moviments romàntics o postromàntics que ens faran tocar de peus a terra. La música del barrocc vol ubicar-nos en un pla més elevat, en l'àmbit del que és meravellós que fuig de la realitat i es representa mitjançant imatges adreçades no només a les facultats intel·lectuals de l'ésser humà, sinó també a les seues facultats sensorials. Representa els afectes i les passions en el seu llenguatge, per això se la coneix com a estil representatiu. Mai, en cap època, s'ha estimulat tant la imaginació i la sensibilitat humana com en el barrocc. Eixe és el seu esperit i aquest és el punt de partida per analitzar l'obra d'Onofre Penalba.

Enquadrada en el barrocc valencià, la música de Penalba forma part del gran tresor patrimonial que posseïm d'aquest art, quant a la seua abundància i importància. Un art que, en bona part, és pràcticament desconegut. Música barroca valenciana sense la qual no pot explicar-se el barrocc europeu.

2. Informació i dades prèvies sobre el nom d'Onofre Penalba.

A quines fonts hem de recórrer per trobar informació sobre Onofre Penalba? No en tenim massa, com veurem tot seguit i, de vegades, l'autor fins i tot hi figurarà amb el cognom canviat pel de Penalva o Peñalva. Examinem-les.

En primer lloc, acudirem als diccionaris. El de Ruiz de Lihory dona, erròniament, la data de 1718 com la d'arribada de Penalba, amb dèsset anys, al magisteri de capella i informa sobre les seues composicions. Figura ací amb el cognom Peñalva.²

El de Bernardo Adam Ferrero, més actual, conté les mateixes dades errònies sobre el cognom i l'edat d'arribada a Ontinyent com a mestre de capella; també quant a l'atribució de ser mestre de capella del Reial Col·legi del Corpus Christi de València, el Col·legi del Patriarca, en 1729, així com la datació i procedència d'algunes obres.³

Pel que fa a les enciclopèdies, únicament a la de la Región Valenciana apareix amb una breu referència i amb el cognom correcte, tot basant-se en l'acta de bateig.⁴

Als tractats de música, Martín Moreno el cita explícitament per haver-se presentat a una oposició a mestre de capella al Col·legi del Patriarca de València.⁵ Oposició que, d'altra banda, no guanyaria i, per això, tornaria a Ontinyent.

El musicòleg Pérez Jorge aporta dades més abundants, com ara la data del bateig, d'arribada al magisteri de capella de l'Assumpció de Santa Maria d'Ontinyent, de les primeres composicions i una relació d'obres catalogades a la Biblioteca Nacional. Pérez Jorge fa referència també a la informació de Ruiz de Lihory i a les obres de l'arxiu del monestir de San Lorenzo de El Escorial. Algunes de les dades aportades no estan documentades. Arriba a transcriure l'acta de bateig tot i que la tradueix al castellà i canvia el cognom Penalba pel de Peñalva. No obstant això, fa l'efecte que coneix les partitures del músic, atés que afirma: *"Asombra el que este prócer compositor español haya pasado ignorado a los historiadores de Ontinyent"*.⁶

El Pare Pérez va tindre el seu estudiós en Luis Blanes Arqués. Gràcies a aquest darrer compositor podem conèixer una de les motivacions que durien Pérez Jorge a escriure el seu llibre *La Música en Ontinyent*:

"En carta dirigida a D. Vicente Penades, director de la Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Onteniente, de fecha 2 de Noviembre de 1976 dice: Tengo la satisfacción de haber recuperado para Onteniente un gran polifonista español del siglo XVIII, Onofre Peñalva".⁷

També dona referència de l'entrevista que li faria Jesús Bordera i que seria publicada al diari Levante, el 26 d'agost de 1980:⁸

² Ruiz de Lihory, José (Barón de Alcahalí). *La música en Valencia: diccionario biográfico y crítico*. Valencia: Establecimiento tipográfico Doménech, 1903, pàg. 356.

³ Adam Ferrero, Bernardo. *Mil músicos valencianos*. València: Ed. Sounds of Glory, 2003, pàg. 587-588.

⁴ *Gran Enciclopedia de la Región Valenciana*. València, 1972, pàg. 229.

⁵ Martín Moreno, Antonio. *Historia de la música española*. S. XVIII, Madrid: Alianza Música, 1993, pàg. 177.

⁶ Pérez Jorge, Vicente. *La música en Ontinyent*, Ontinyent: Caixa d'estalvis d'Ontinyent, 1979, pàg. 15-16.

⁷ Blanes Arqués, Luis. *Música sacra y modernidad. Personalidad del Padre Vicente Pérez Jorge a través de su música*, València: Ed. Promolibro, 1999, vol. II, pàg. 549.

⁸ *Ibíd*em, pàg. 558.

"Hablo de los maestros compositores, lo cual ya forma un capítulo grande, resaltando aquí personajes desconocidos y a la vez importantes, como son: el maestro Rodríguez y Onofre Peñalba, gran compositor del siglo XVIII, que compuso numerosas obras a 4 y 6 voces policorales".

Malgrat la reivindicació del músic, no tenim coneixement de cap exhumació de les seues obres per part del nostre musicòleg.

Finalment, els historiadors locals tampoc ofereixen massa informació sobre Penalba. Sanchis Esparza aporta la data de possessió com a mestre de capella el 4 de novembre de 1719 ⁹ i Antonio Llorca documenta, amb sengles actes del *cabildo* el seu càrrec en el benifet i la convocatòria d'examen per a mestre de capella de Santa Maria d'Ontinyent el 3 de desembre de 1767, per haver mort Onofre Penalba.¹⁰

Pel que fa a la seua música, no hi ha cap constància que s'haja interpretat anteriorment. La seua obra manuscrita hauria d'haver-se conservat a l'arxiu parroquial de Santa Maria d'Ontinyent, però les destruccions de l'estiu de 1936 van ser importants i només ha quedat una part mínima d'aquest arxiu que inclou la majoria dels llibres sacramentals i alguns pocs volums més.

Respecte als documents exhumats a l'arxiu del monestir de San Lorenzo de El Escorial, es tracta de partícels manuscrites moltes d'elles transcrites pels copistes escurialencs. No hi ha cap partitura com a tal: tot són fullets amb les partícels de les veus i els instruments. Unes porten la data de còpia i el nom del copista;

d'altres, la data de composició junt amb la de la còpia. En alguns d'aquests darrers casos, només hi ha un any de diferència entre ambdues. Les dates de còpia que figuren a algunes partícels estan compreses entre els anys 1750 i 1759.

De les dades que acabem d'exposar es podrien derivar algunes incògnites, com ara si va exercir Penalba el seu magisteri al monestir de El Escorial i, en cas de no ser així, com hi van arribar les seues obres. La primera incògnita la podem resoldre en analitzar en profunditat les partícels. En algunes, quan el copista escrivia el nom de l'autor, explicitava: *"Maestro de Capilla de la Iglesia de Onteniente"*. A més, la informació proporcionada per l'actual arxiver de El Escorial ens va permetre constatar que Penalba mai no va estar al monestir. Ara bé, a El Escorial desconeixien la via d'arribada de la seua música. Així les coses, la segona incògnita resta oberta, tot i que cal assenyalar que, probablement, les seues obres van ser tingudes en alta consideració perquè es van fer mereixedores de ser copiades molt ràpidament.

Un aspecte que es va aclarir de seguida va ser la causa de la castellanització del cognom. En totes les partícels trobades a El Escorial figura el cognom Peñalba i, per tant, també al seu inventari. D'ací ho prendrien, fa l'efecte, Ruiz de Lihory, Martín Moreno, el Pare Pérez Jorge i aquells que els seguien i consultaren.

Quedaria també per saber si va exercir el seu magisteri en altres capelles de música, atesa la categoria de les composicions les quals, d'altra banda, es troben al corrent de totes les innovacions que estaven produint-se en l'estil musical del moment. Ara bé, no s'ha trobat

⁹ Sanchis Esparza, Francisco M^a. Pbro. *Historia incomparable de la coronada villa de Onteniente*, València, 1886, pàg. 136.

¹⁰ Llorca Tortosa, Antonio. *Onteniente y su historia*, Onteniente: l'autor, 1992, pàg. 328-329.

cap referència en les capelles de música de les seus de València i Sogorb, ni tampoc al Col·legi del Corpus Christi de València. Tot apunta a la possibilitat que començaria i acabaria el seu magisteri a la capella de música de l'església de Santa Maria d'Ontinyent, almenys segons les dades localitzades fins ara.

Pel que fa al seu naixement, l'acta de bateig consultada a l'Arxiu Parroquial de Santa Maria ens dona com a data el 13 de maig de 1701. L'endemà mateix seria batejat:

*"En lo dia catorse de Maig del any mil setsens y hu, Yo, mosén Melchor Rodríguez, general vicari, bategí segons ritu de la Santa Mare Església Catòlica Romana a un fill lilegítim y natural de Pere Vicent Penalba y de Dominga Donat. Hagé en noms Josep, Pasqual, Domingo, Nofre, Felip, que nasqué en tretse de dit mes y any, foren padrins Dn. Josep Correger y Dña. Josepa Fita y de Correger".*¹¹

Els pares d'Onofre Penalba Donat s'havien casat vint anys abans del naixement del seu fill, segons reflecteix l'acta del casament:

*"Año 1681: Pedro Vicente Penalba, de Cristóbal, con Dominga Donat, de Pedro, 20 Septiembre".*¹²

Es pot pressuposar que tindrien més fills durant eixos vint anys. Els pares, Pere Vicent i Dominga, eren fills d'Ontinyent i batejats a l'església de Santa Maria, segons sengles actes dels llibres de batejos. El 1717 vivien en la plaça Major. Eixe seria, per tant, el domicili familiar de Penalba abans de ser mestre de capella.¹³

¹¹ Arxiu Parroquial de l'Assumpció de Santa Maria d'Ontinyent (APSMO endavant), *Llibre de batejos*, tom V, f. 127, núm. 48.

¹² APSMO, *Abecedario o índice de los desposorios de 1560 hasta parte de 1787 en la Iglesia de Sta. Maria y hasta parte de 1803 en la de San Miguel*. f. 31.

¹³ Arxiu Municipal d'Ontinyent (AMO endavant), *Cabildos y arrendaciones de 1717 a 1721*, f. 18.

MISA EN DO MAYOR

Mn. Onofre Penalba (1701-1767)

Edició i versió Consol Rico i Francesc Tortosa

Gloria

Soprano I
 Et in te-ra pax et in te-ra pax, ho-mi - ni-bus, ho mi - - - ni-bus.

Soprano II
 Et in te-ra pax, et in te-ra pax, ho-mi - ni-bus, ho-mi - ni-bus

Alto 1
 Et in te-ra pax, et in te-ra pax, ho-mi - ni-bus, ho-mi - ni-bus.

Tenor I
 Et in te-ra - pax, et in-te-ra - pax, ho-mí - ni-bus, ho - mí - ni-bus.

Soprano
 Et in te-ra pax, et in te-ra pax ho - mi - ni - bus.

Alto 2
 Et in te-ra pax, et in te-ra - pax ho - mí - ni - bus

Tenor II
 Et in te-ra pax, et in te-ra ho - mi - ni - bus

Bajo
 Et in te-ra - pax, et in te-ra - pax, ho - mí - ni - bus

Violín I

Violín II

Acompaña-
 miento general
 3# 6 7 43

Acompañamiento
 2º Coro
 3#

10

6

S Bone - vo-lun - ta - tis, bo-ne - vo-lun - ta-tis, vo-lun-ta-tis.

S Bo-ne vo-lun ta tis.

A 1 Bo-ne vo-lun -

TI Bone - vo-lun - ta-tis, bo-ne - vo-lun - ta - tis, bo-ne vo-lun ta-tis,

S bo-ne vo-lun-ta-tis,

A 2 bo-ne vo-lun-ta-tis

TII bo-ne vo-lun-ta-tis

B bo-ne vo-lun-ta-tis

Vln. I 6

Vln. II 6

3# 3#

6

3# 3#

11

Duo

S ¹¹

S

A 1

TI ₈

Duo

Lau - da - mus - te - , be-ne-

Lau - da - mus - te - , be-ne-

S

A 2

THI ₈

B

Vln. I ¹¹

Vln. II

_{3# 3# 3 3# 3#}

¹¹

BIBLIOGRAFIA I DOCUMENTACIÓ

BAÑUELOS, FEDERICO (2001) *La retòrica en la pràctica de la música del renacimiento y del barroco*. Acta Poética, vol. 22. N° 1-2, pgs. 187-225.

BERNABEU GALBIS, ALFREDO. (1982). *Ontinyent 1881-1980. La memoria colectiva. Retratos de una ciudad*. Edita Caja de Ahorros de Valencia.

BLANES ARQUES, L. (1999) *Música sacra y modernidad. Personalidad del Padre Vicente Pérez Jorga a través de su música*. Ed. Promolibro. València.

BUELOW, G.J (1980) " *Rhetoric and Music*". *The new Grove dictionary of music and musicians*. Stanley Sadie (Ed.)

CAVANILLES, A.J. (1797) *Observaciones sobre la historia natural, geográfica, población y frutos del Reyno de Valencia*. Imprenta Real. Vol. II. Madrid.

CLIMENT, JOSÉ. (1978) Vicente Rodríguez Monllor (1690-1760) *Libro de tocatas para címbalo*. Institución Alfonso el Magnánimo. València.

CORDUBAN, MIHAELA (2013) "J.S.Bach, maestro de la retórica musical". Universitatea de Arte George Eunesco (Romania). Université de Montréal (Canada). Revista del 15M 14/2013. Pàgs. 11 a 29.

DOMINGO, J.L. 2015. *El oficio de músico en la Catedral Ilustrada. Breve aproximación prosopográfica*. (1735-1745) Article del llibre *La Catedral Ilustrada: Iglesia, Sociedad y Cultura en la Valencia del s. XVIII*. Vol. 3. Institució Alfons el Magnànim. València.

DOMINGO, J.L., RAMÍREZ, R., ROS, V. (2014) *La siesta musical en Santa Ursula*. Universitat Catòlica de València. Institut Universitari de Música Sacra. València.

DOMINGO, J.L., DOMINGO, J.A., RICO, C. (2019) *Mn. Onofre Guinovart (1638-1718)*. Edició de l'Ajuntament d'Algemesí. Algemesí.

- FERRER, M.T. (2008) *Antonio Ortells y su legado en la música barroca española*. Institut Valencià de la Música. València.
- FULLANA MIRA, LLUÍS Rvdo. P. (1997) *Historia de la ciudad de Ontinyent*. Caixa d'estalvis d'Ontinyent. Ontinyent.
- GARDINER, JOHN ELIOT (2015) *La música en el castillo del cielo. Un retrato de J.S. Bach*. Ed. Acantilado. Barcelona.
- GONZALEZ DEL VALLE, JOSE V. J.S. Bach: *Técnica de composición como "explicatio textus"*. Anuario Musical 57 (2002). <http://anuariomusical.revistas.csic.es>. Barcelona.
- HERREWEGUE, PHILIPPE (1980) "*Bach et la rhetorique musicale*". J.S. Bach. Mathäus Passion. Notes al CD. Harmonia Mundi 901155-7 (Fr).
- ISUSI, R. (2006) Pere Rabassa: *Música barroca para la catedral de Valencia (1714-1724)*. Edició i revisió de Rosa Isusi. Ed. Tritó. Barcelona.
- LÓPEZ CANO, RUBÉN (2011) *Música y retórica en el barroco*. Amalgama Edicions. Barcelona.
- LLORA TORTOSA, A. (1992) *Ontinyent y su historia*. Autoedició. Ontinyent.
- MARÍN CORBÍ, FERNANDO. (2007) *Figuras, gesto, afecto y retórica en la música*. Nasarre: revista aragonesa de musicología. Vol. 23, nº 1. Pàgs. 11-52. Zaragoza.
- MARTÍN MORENO, ANTONIO (1993) *Historia de la Música Española. S. XVIII*. Alianza música. Madrid.
- MAS, MANUEL. (1972) *Gran enciclopedia de la Región Valenciana*. València.
- NASARRE PABLO (1700) *Fragmentos músicos*. Imprenta Real de Música. A costa de José Torres. Madrid.

ORTEGA TRILLO, J. R. (2003) OSA. "Textos eucarísticos castellanos del s. XVIII en el archivo de música del Monasterio de San Lorenzo el Real del Escorial". *Religiosidad y ceremonias en torno a la Eucaristía*. Simposium 1/4-IX-2003. Vol. I (S. Lorenzo de El Escorial).

PALACIOS GAROZ, J. L. (1995) *El último villancico barroco valenciano*. Biblioteca de les aules. Servei de comunicació i publicacions de la Universitat Jaume I. Castelló de la Plana.

PÉREZ GUILLEN, I. (2019) *Azulejería del Hospital de Pobres Sacerdotes de Valencia*. Publicacions de la Universitat de València. Institució Alfons el Magnànim. València.

PÉREZ JORGE, VICENTE (1999) *La música en Ontinyent*. Caixa d'estalvis d'Ontinyent. Ontinyent.

RABASSA, P. (1724) *Guía para los principiantes que desean perfeccionarse en la composición de la música*. Ed. Francisco Bonastre. Bellaterra. 1991.

RUBIO, S. Sierra, J. (1982) *Catálogo del archivo de música de San Lorenzo el Real de El Escorial (II)*. Instituto de Música Religiosa de Cuenca- Diputación de Cuenca.

SANCHIZ ESPARZA, F. M^a. Pbro. (1886) *Historia incomparable de la coronada villa de Onteniente*. València.

SIERRA PÉREZ, J. (1983) *Antonio Soler (1729-1783) Música escénica*. Ediciones escurialenses. Madrid.

TEROL I REIG, VICENT (2016) *Les repercussions de la Nova Planta borbònica a Ontinyent (1707-1708). El desconcert i la complexa adequació al marc jurídic*. Revista Almaig, Estudis i documents. Núm. 32. La Nostra Terra. Ontinyent.

VALLS, FRANCESC (1742) *Mapa armónico práctico*. Consejo Superior de Investigaciones científicas. 2002.

FONTS DOCUMENTALS

Arxiu de la Catedral de València. *Llibre de Personal* 1631.

Arxiu Municipal d'Ontinyent (AMO endavant). Cabildos y arrendaciones de 1717 a 1721.

AMO. Cabildo de 1734.

AMO. Cabildo de 1755.

AMO. Cabildo de 1768.

AMO. Libro de libranças datos y descargos de la Mayordomia de propios del año 1730 en 1739.

AMO. Protocol Notarial Apostòlic de Vicent Lloret (1719-1726).

AMO. Protocols notarians de Vicent Lloret (1727-1734).

AMO. Protocols de Vicent Lloret i Vañó (1742-1744).

Arxiu Parroquial de Santa Maria d'Ontinyent (APSMO endavant) *Llibre de batejos*. Volum V.

APSMO. *Abecedario o índice de los desposorios de 1560 hasta parte de 1787 en la Iglesia de Santa Maria y hasta parte de 1803 en la de San Miguel.*

